

LBRIS

We know
books

COLECȚIA

LITERATURA
ROMÂNĂ
DIN
BASARABIA

Eseul literar în Basarabia. O panoramă

—
Selecție, studiu introductiv
și note biobibliografice
de **Adrian CIUBOTARU**

Știința

Ediție apărută cu contribuția financiară a Ministerului Culturii, în conformitate cu decizia Comisiei de selecție pentru editarea cărții naționale.

Responsabil de ediție: Mircea V. Ciobanu
Lector: Lucia Țurcanu
Corectori: Mariana Belenciuc, Maria Cornesco
Redactor tehnic: Nina Duduciuc
Machetare computerizată și copertă: Romeo Șvet

ÎNȚEPRINDEREA
EDITORIAL-POLIGRAFICĂ
ȘȚIINȚA
str. Academiei, nr. 3; MD-2028, Chișinău, Republica Moldova
tel.: (+373 22) 73-96-16 (anticameră); (+373 22) 73-99-94 (marketing)
(+373 22) 73-99-83 (depozit); fax: (+373 22) 73-96-27
e-mail: prini_stiinta@yahoo.com
www.editurastiinta.md

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții din Republica Moldova
Eseul literar în Basarabia. O panoramă / selecție, studiu introductiv și note biobibliografice de Adrian Ciubotaru; responsabil de ediție: Mircea V. Ciobanu; copertă: Romeo Șvet. – [Chișinău]: Știința, 2024 (Bons Offices). – 446, [2] p. – (Colecția „Literatura română din Basarabia”, ISBN 978-9975-85-292-0).
Referințe bibliogr. în note: p. 437-446 și în subsol. – Editat cu contribuția Ministerului Culturii.
ISBN 978-9975-85-469-6.

© Selecție, studiu introductiv și note biobibliografice: Adrian Ciubotaru. 2024
© Întreprinderea Editorial-Poligrafică Știința. 2024

SUMAR

9	Cuvânt introductiv (Adrian CIUBOTARU)
	CONSTANTIN STAMATI
51	Geniul vechi al românilor și românii de astăzi
	ALEXANDRU HAJDĂU
56	Socrate și Skovoroda
	ALECU RUSSO
60	Studie moldovană
	CONSTANTIN STAMATI-CIUREA
71	O vânătoare în Basarabia (fragment)
	BOGDAN PETRICEICU HASDEU
76	Amorul în cronicile române
81	Ziarele în România
	DUMITRU C. MORUZI
85	Rușii și românii (fragment)
	CONSTANTIN STERE
89	Arta și poporul (fragmente)
	GHEORGHE V. MADAN
99	Cercetări literare
105	Statul și literatura
	PAN HALIPPA
108	Regionalismul
	LEON DONICI
112	Teatru
115	Gustave Flaubert (1821–1880) – Siluetă

- 119 **PETRE STATI**
Reflexii asupra decadenței în artă
- 122 **VASILE COROBAN**
„Divina comedie” și romanul modern
- 134 **NICOLAI COSTENCO**
Frumosul în viață și artă
- 136 **BOGDAN ISTRU**
Literatura industrială
- 138 **MAETERLINCK** sau despre înțelepciune
- 143 **ALEXANDRU ROBOT**
Scene din viața de redacție
- 149 **GEORGE MENIUC**
Linguri de lemn
- 154 **EUGENIU COȘERIU**
Dadaism poporan
- 160 **VASILE VASILACHE**
Codul etico-estetic soljenicițian
- 169 **ION DRUȚĂ**
Lumea lui Cehov (fragment)
- 182 **AURELIU BUSUIOC**
„Maestre”
- 184 Zăpezile de altădată...
- 186 Copiii dezastrelor
- 189 **VLADIMIR BEȘLEAGĂ**
Barierele scrisului
- 193 **SERAFIM SAKA**
Trei întâlniri cu Aleksandr Vampilov
- 201 **LIVIU DAMIAN**
Satul din noi
- 203 **PAUL GOMA**
Naționalismul rusesc în literatura rusă
- 208 **ION VATAMANU**
Adversarul alb din hârtie
- 209 Necesitatea eseului
- 212 **ELIZA BOTEZATU**
Alexandru Robot. Plecările și popasurile poetului
(fragment)

- 217 **GHEORGHE MAZILU**
Provincialismul și Eminescu
- 226 **MIHAI CIMPOI**
Exilul basarabean ca exil interior (fragment)
- 232 **NICOLAE DABIJA**
Pașii lui Orfeu (fragmente)
- 253 **ANDREI ȚURCANU**
„Seria de aur” a singuraticilor basarabeni
- 263 **LEO BUTNARU**
Oralitatea insipidă sau conspirația grafomanilor
- 271 **EUGEN LUNGU**
Trandafirul din turn
- 277 „Basarabeanul” lui Günter Grass
- 284 **VALENTINA TĂZLĂUANU**
Înapoi în țercul regionalismului?
- 286 Chestiuni de stil
- 289 **ARCADIE SUCEVEANU**
Poezia ca o coridă
- 294 **IOAN MĂNĂSCURTĂ**
Înnodarea lui ceva cu altceva
- 298 **ALEXANDRU BURLACU**
Ion Druță între Cervus Divinus și mârtoagă
- 303 **VAL BUTNARU**
Despre proza feminină
- 305 Despre impresia de absurd
- 309 **MIRCEA V. CIOBANU**
Artă modernă *versus* artă contemporană
- 316 **TEO CHIRIAC**
Fricțiunea dintre totul și nimic
- 319 **VASILE GĂRNEȚ**
Generația '80 – schiță de portret
- 323 Literatura de sertar
- 325 „Bine ați venit în R.M.!”
- 331 **NICOLAE POPA**
Momentul poetic – 90
- 335 Stare excepțională în literatură

- 338 **GRIGORE CHIPER**
Trendul poetic optzecist
- 352 **GHENADIE NICU**
Poezia, în latență
- 367 **NICOLAE LEAHU**
Fenomenologia luptei de clasă
- 371 **VITALIE CIOBANU**
Cultura alternativă la Chișinău
- 377 **EMILIAN GALAICU-PĂUN**
Poezia la post-restant (sau P.S. la „Anul literar 1989...”)
- 381 La limită
- 385 **AURA CHRISTI**
Poezia: exil, patrie sau destin?
- 394 **GHEORGHE ERIZANU**
Și vom fi proști
- 395 Profanarea & clonarea memoriei
- 397 **TATIANA CIOCOI**
Impactul Occidentului: înnobelatul Mo Yan în căutarea sufletului pierdut al Chinei
- 410 **VASILE ERNU**
Komunalka (I)
- 412 De la *kuhne* la *oceredi*
- 415 **TAMARA CĂRĂUȘ**
În regnul generației
- 422 **LUCIA ȚURCANU**
Eugeniu Coșeriu, literatul. „Jurnalul literar” (1939)
- 429 **NINA CORCINSCHI**
Idiotul. Alienarea și criza iubirii
- 437 **NOTE BIOBIBLIOGRAFICE**

CUVÂNT INTRODUCTIV

În loc de argument

Se poate face o antologie a eseului în cazul literaturii române din Basarabia? Una adevărată, adică o culegere de texte valoroase scrise de basarabeni și care să se încadreze în definiția, pe cât de mărinimoasă, pe atât de difuză, a genului? Un răspuns afirmativ l-a oferit volumul *Eseuri. Critică literară* (din colecția „Literatura din Basarabia în secolul XX”, Chișinău, Arc & Știința, 2004), semnat de Eugen Lungu. Ediția din 2004 pare și azi o lucrare imposibilă: puțină cantitativ și subțire valoric, eseistica basarabească nu este un festin la care mergi ca să guști din cele mai alese bucate. Acestea nu lipsesc cu desăvârșire, firește, dar, în ansamblu, meniul nu e făcut să te răsefețe. Totuși, antologatorul de atunci a izbutit să treacă, prin filtrul său critic, textele a peste treizeci de autori, fapt cu atât mai remarcabil cu cât știm cât de deasă este sîta cu care cerne Eugen Lungu.

În aceste împrejurări, ideea unei noi antologii a eseului basarabească trezește, inevitabil, un scepticism cât se poate de sănătos. Și pe bună dreptate, căci o altă selecție ar trebui să-i propună cititorului ceva ce îi scăpase întâiului antologator. Dar e mai ușor să cauți o altă eseistică basarabească, într-un ipotetic univers paralel al tuturor literaturilor, decât să creezi o alternativă, justificată axiologic, la ediția din 2004, citând la cuprins autori și texte „omise” de aceasta. De unde nu-i, nici Dumnezeu nu poate cita, astfel încât orice selecție (exclusiv pe criterii valorice) riscă să fie iterația celei de acum douăzeci de ani. Ștacheta a fost ridicată atunci mult prea sus, dar nu neapărat și nu numai pentru viitorii antologatori ai eseului din Basarabia, ci, mai cu seamă, pentru eseul basarabească însuși.

De aici, întrebarea sacramentală a tuturor celor pe-urmă-mergători: cum ar trebui să arate un apocrif ca să pară evanghelie?

buia să fac loc și unor tineri care au debutat după 2000. Am renunțat însă la textele acestor scriitori din cel mai banal motiv posibil – deși am beneficiat de mai mult spațiu tipografic decât Eugen Lungu în 2004, orice generozitate de editor are și ea o limită, iar eu am forțat-o nu o singură dată.

În cazul tinerilor, a mai funcționat o rațiune: deocamdată, scriitori ca Alexandru Cosmescu, Paula Erizanu, Vasile Gribincea sunt la etapa experimentelor și a căutărilor literare, dar solida lor formație intelectuală își va găsi, într-o bună zi, debușeu pe piața ideilor. Și atunci se vor produce și eseurile pe care le așteptăm de la ei și de care se vor ocupa, cu siguranță, viitorii cercetători ai genului. Tot așa cum pot deveni, peste noapte, esești interesați scriitorii mai tineri care se bucură, în prezent, de aprecierea unei părți însemnate a publicului și a criticii: niște exemple bune ar fi, cred, Tatiana Țăbuleac și Alexandru Popescu, doi prozatori cu cariere de jurnaliști în spate, o premisă ideală pentru tranziția la publicistica literară, frate bun cu esul.

Lucrarea de față nu ar fi fost posibilă fără implicarea bunilor mei prieteni și colegi Lucia Țurcanu și Mircea V. Ciobanu, care m-au ajutat să fac rost de numeroase ediții de carte sau publicații de epocă, inaccesibile pentru cineva care nu-și are reședința permanentă în Republica Moldova.

Selectarea unui număr mai mare sau mai mic de texte în cazul autorilor prezentați în acest volum nu generează automat o ierarhie valorică. Scopul urmărit, după cum spuneam mai sus, nu este de a genera o competiție între numărul de semne, care să culmineze într-un clasament al eseștilor.

Titlurile eseurilor citate sau menționate sunt subliniate cu italice. De asemenea, cu caractere italice sunt culese și toate titlurile cărților la care fac referință în cuvântul introductiv. Denumirile ziarelor și ale revistelor sunt puse între ghilimele. Notele de subsol preluate din edițiile după care am reprodus textele selectate și notele care îmi aparțin sunt abreviate *n. ed.* Notele autorilor citați în culegere – *n. a.*

Adrian CIUBOTARU

CONSTANTIN STAMATI

Geniul vechi al românilor și românii de astăzi

*Cu doftorie amară,
Acel bolnav înviază,
Cu critică și ocară,
Răul moral se-ndreptează.*

Este știut că în toți anii la sărbătoarea Sântului Ilie, la 20 iulie, în orașul Fălticeni, ce este în ținutul Sucevei, din principatul Moldovei, se face un iarmaroc renumit, la care se adună nu numai neguțătorii din Moldova și Valahia, dar și o mulțime de neguțători străini din depărtate locuri cu mărfuri scumpe, și acolo sau le vând cu ridicata unii altora, sau le schimbă pe alte mărfuri, încât în acest mare iarmaroc, ce ține două-trei săptămâni, se învârește un alișveriş de câteva milioane de lei. Tot atunci se adună acolo din cele mai de departe unghiuri ale Moldovei, și mai cu samă din Iași, Roman și Botoșani, mulțime de tineri boieri și tinere cucoane, nu pentru interesul negoțului, cu care prea puțini se îndeletnicesc, ce numai ca să se zăbovească sau să cumpere lucruri pentru a lor podoabă și îmbrăcăminte, cu care se fudulesc în iarmaroc, și întru adevăr că zi și noapte altă nu se răsună pe ulițe și prin casele orașului decât râsuri, muzici și jocuri; iară în luxul cel mai rafinat al Europei și în amorul cel mai sentimental se întrece tinerimea română cu atâta agerime, încât și modistul parizian, și fragedul păstor al munților Alpi mai nu i-ar putea întrece; apoi de benchetele și zefchiurile ce se fac la acel iarmaroc, atât între nobili, cât și între clasele mai de jos, este de prisos a mai vorbi; atâta zic, că cel mai stoic filosof ar astupa ochii Minervei, spre a se veseli și el ca un om păcătos la acest iarmaroc; deci în așa mare adunare de popul poate cineva voiește să vadă dezvelit caracterul, moralul și plecările românilor de astăzi. Așadar, și eu însumi, alergând ca și ceilalți în sus și în

jos prin iarmaroc, m-am întors seara la gazda mea și, fiind obosit, m-am pus în așternut, unde am început a citi cu o însuflețire nespusă pe un hronic al Moldovei și al Valahiei, ce am găsit pe masa din odaia mea, și mă minunam gândind cum de au statut odinioară națiile acestea ale moldo-valahilor, ce se văd astăzi atât de iubitoare de răsfațări și de mode, și atât de molatice, în contra puternicilor megieși, ce le înconjură din toate părțile, precum tătării Bugeacului, cazacii Ucrainei și ai Zaporogului, polonii sau leșii, ungurii, turcii, tătarii și alte nații. Cum de s-au luptat două nații mici ca aceste ale Moldo-Valahiei, care împreună, pe la al 14-lea veac, nu era, cred, nici două milioane, cu mai mult de treizeci milioane, ce alcătuia pe atuncea megieșitele popoare? Însă m-am dumerit apoi că populusul țărilor noastre în acele timpuri și înțelepții lor domni, deși altă avere nu avea decât frumoase turme, bune arme și un pământ îmbelșugat, dar traiul lor simplu și nerăsfațat nu cerea altă mulțumire, nu se îngăima de alte patimi, ca o nație ce era necorcită, decât ca țara lor să nu fie călcată de megieși și legea lor nesmintită. Deci aceste două instincte însuflețindu-i, îi făcea eroi nebiruiți; iată dar tăria, iată mântuirea lor de dușmanii de afară și de patimile dinlăuntru.

Bântuirile neamice ale megieșilor au conținut câțva după ce Moldo-Valahia, obosită de răzbeluri, pe la veacul al 17-lea au intrat sub scutul marelui Petru, împăratul Rusiei, despre prăzile cazacilor Ucrainei și ale Zaporogului; iar în vremea înțelepței împărătese Ecaterina a II-a s-au asigurat țările despre prăzile oardelor tătarești, ce stăpâna Bugeacul Basarabiei și al Hersonului, și despre sumeții Poloniei, înfrânați și umiliți de Ecaterina. Așadar, acești celebri monarhi ai Rusiei, precum și puternicii lor moștenitori, cu a lor ocrotire, nu numai au păstrat țările aceste în creștineasca lege, dar și în politica lor fință; iar în anul 1834 le-au întemeiat ceva mai cu sistemă driturile de demult pierdute. Însă mulți români de astăzi încă nu se dumeresc, nici ce pierduse, nici ce au câștigat... Iată lucrurile Dumnezeuului drept-credincioșilor ce înalță cornul creștinilor, iată argument istoric cu ce chip au statut până astăzi tronurile acestor principate nerăsturnate de tot, ca niște frumoase ruine ale gloriei trecute. Aceasta pentru starea politică a românilor.

Dar iarăși gândeam: care neamici oare sunt mai de primejdie? Oare acei de afară, ce de demult ne îngroză, de care Dumnezeu ne-au mântuit, sau acei dinlăuntru țărilor, ce ne dezmiardă astăzi și care zi și noapte viclean se furișează prin toate casele și soarbe averea moldo-valahilor, ca smârcul unei bahnne ce soarbe în sine izvoarele cele mai hrănitore și sughe sucule cel crescător al pământului moldo-valahilor, ca șarpele ascuns sub roză, ce mușcă și înveninează moralul moldo-valahilor? Acesta este luxul sau răsfațul ce s-au furișat de la începutul veacului nostru în țările noastre; el au născut între noi mândrie, pizma și desfrânarea, el ne-au ademenit și ne-au buimăcit de ne am uitat credința către Dumnezeu și către legi, și am urât pe muma

patrie, pe care o sfășiem, o rupem, o dezbrăcăm, ca să avem cu ce împlini gusturile noastre. La aceste gândind, eu am zis: O! vechilor domni ai moldo-valahilor! Când îți învia din nenorocirea voastră, ca să vedeți răsfațul, podoabele și trândava moliciune a mândrilor moldoveni și valahi de astăzi, a palatelor lor, zidite, unele, din năruiturile cetăților vechi, pe care voi le-ați fost zidit, pentru un pravăț¹ mai bun, iar mai cu dinadinsul din risipa averilor ce le-au rămas de la eroii strămoși! Ce ați zice?... Vorbind aceste, însumi am adormit: și iată că se arată nu ca un vis, ce ca o fantomă, un cuvios bătrân, carele, puind dreapta sa pe umărul meu, pe cât țin minte, mi-au grăit așa:

„Am auzit ce vorbești în gândul tău, căci eu sunt geniul Zamolxis al daco-românilor, discipol al lui Pitagora, carele, trăind între sălbaticii daci, am fost legiuitorul lor, și ei m-au dumnezeit; așadar, eu, geniul lor și al urmașilor daco-români, privileghez între voi și mi-i drag să convorbesc câteodată cu patrioți buni și necorciți. Deci spune-mi, române, ce s-au făcut lăcașurile voastre acele rustice și curate, în care locuiau odinioară fapta bună și bărbăția, și de multe ori cetățeni ca aceia ajungeau domni țării? Ce s-au făcut limba românească, căci voi acum vorbiți mai regulat limbile străine? Ce sunt deprinderile aceste muieratice, ce v-au gingășit obrazul și trupul de nu aveți putere în voi nici cât avea babele străbunele voastre, și nici vă poate cineva cunoaște de sunteți bărbați sau femei, decât numai pe haine, ce folosesc palatele pe care nu mai aveți cu ce să le umpleți? Acele statuie și bronzuri scumpe cu carele le împodobiti când voi nu aveți ce să lăsați urmașilor voștri decât datorii? O, românilor! Ce ați făcut voi? Voi, care erați biruitori națiilor megieșite, vă văd astăzi biruiți de străinii ce s-au adăpostit în țara voastră, aducându-vă tot felul de mode și de deprinderi ale luxului; ce ați făcut cu legea voastră, pe care o pângăriți în tot felul, căci fecioria voastră nu este acum neprihănită, nici însoțirile voastre statornice sau fără de interes? La voi astăzi nu se deosebește răul de bine, căci voi onorați mai mult petrekerile decât îndeletnicirea cu trebile ce aduc folos, voi prețuiți mai mult osteneala dascălului ce vă învață a juca sau a cânta decât al meșterilor ce vă lucrează uneltele industriei și ale plugăriei; orășenii voștri mai mult gândesc la ghidușii teatrului veniți din țări străine, ce vă migălesc un ceas, decât la cel ce au lucrat un an la opera ce s-au jucat pe scenă, măcar fie și român, sau voi mai mult lăudați pe virtuozii muzicanți ai Europei, sau păstrăfurile² lui Arifaga decât pe acei ce au scris istoria patriei, precum Cantemir, Ureche, Costin și alții. Boierii voștri mai toți s-au lăsat de lucrul pământului, căci îmbelșugata rodire a moșiilor lor i-au înăvuțit și i-au trândăvit,

¹ Obiect, obiectiv, scop, țel, țință. (n. ed.)

² Aici, preludii în melodiile turcești. (n. ed.)

încât de multe ori o mic de plugari din satele unui boier nu pot îndestula casa proprietarului lor, întru atâta lipsă și modistele îi ademenesc către răsfățuri și cheltuieli mari, și către o viață molatică și leneșă, și din aceasta urmează apoi că bărbații români sunt astăzi așa de gingași, podoabele lor așa de asemănate cu ale femeilor, fețele lor așa de drese și întocmite, că în orașele Principatelor seamănă a fi numai sexul femeiesc, iară bărbați nici unul. Așadar, sufletele unora ca ale acestor români, fiind dedate desfătărilor, nu sunt în stare să simțească adevărata mulțumire a unei vieți ticsite, măsurate și cu fapte bune, iară trupurile lor cu totul fiind gingășite de trândava și desfrânata viețuire, sunt totdeauna bolnăvicioși și tângesc, neștiind pentru ce. Însă eu, ca un geniu, știu că ei tângesc că nu au îndestui bani pentru desfătărilor lor, care boală se cheamă gălbinare (adecă galbeni-n-are); așadar, mâinile lor ca de ceară și nedeprinse cu osteneala... sunt debile încât nu pot să miște cea mai mică povară, picioarele lor, ce abia îi poartă, nu sunt în stare să încălece nici precum încăleca din vechi moșnegii, iară trăsurile lor cu cele mai vâjnoase răzoare, în care tinerii, lungindu-se în ele, se preumblă pe străzi și tot încă se ostenesc, apoi stomahurile lor slăbănogite de îmbuibare, fețele lor veștede de desfrânare, ochii lor lăncezi și obosiți de benchetele nopții și de jocul cărților, toate aceste fac din bărbați niște creaturi, pe care românii vechi îi numeau oameni stricați. În fine, fără de virtute fiind, ei se tem de cugetele lor, se tem de compatrioții lor, se tem de străinii ce vin în țară și sunt gata să fie plecați servi oricăruia stăpân. Aceasta este o icoană pentru trupestile însușiri ale românilor acelor ce sunt de așa teapă.

Dar mă minunez mai mult de prefacerea moralității acei rustice ale unora din români, de tulburarea limpezilor cugete ale lor, mă minunez de unde au deprins cele mai rele deprinderi ale Europei, adică sub masca politeții amăgitoare, atâtea violenții. Privesc cu oțărare la fudulul fanfaron și la caracterul lui cel plin de zădărnicii, care niciun pas, nicio mișcare nu face fără de îngâmfare și sumeție; el vrea să se înalțe peste ceilalți oameni și se micșorează pe sine; el este cutezător cu mai-marii lui și cu bătrânii respectabili, mândru cu cei de sama lui, defăimător cu cei mai de jos decât el; le zice acestora *tu*, își dă ton că ocrotește pe aceia și își bate joc de toți; cine i se închină lui, el nu-l vede, cine îi vorbește, el nu-l ascultă, iară de vorbește cineva cu altul, el se amestecă în vorbă, și întreabă pe omul onest de ce nu vine la dânsul acasă. El nu a citit altă și nici știe altă decât romansuri și poezii făcute de alții, și se laudă că le-au făcut el, și dă sfaturi înțelepților, și critică orice lucru minunat al frumoaselor arte; el se fudulește repetând câteva idei ale filosofilor ce le învață cu o zi mai înainte, și așa de firește le spune, ca și când însuși le-au compus. Așadar vorbele lui sunt minciuni, făgăduințele lui neîmplinite și umbletele lui nesocotite, căci el vine târziu acolo unde îl așteaptă și se duce unde nu este chemat; pe rudele sale, dacă sunt sărace, el

nu le cunoaște, și se laudă cu prietenia magnaților care poate niciodată cu dânsul n-au vorbit; în fine, el este un comediant cu duh pentru acei nătărăi carii îl slăvesc și un nătărău mândru pentru oamenii cu judecată, care fug de dânsul. Însă el nici are duh, nici îi prost, decât este o icoană adevărată a tinerilor cu rea creștere și cu stricat moral. Trebuie însă să știți că dacă un tânăr ca acesta este stricat de cu vreme, și părinții nu se silesc a-l îndrepta până la vârsta de douăzeci ani, el se face apoi cel mai rău, cel mai netrebnic cetățean, el este în stare, pentru ca să-și îplinească gusturile și capriciile sale, să jertfească și pe părinții săi, sau măcar piară și patria și lumea toată.

Deci, românilor, lepădați cu totul luxul sau răsfățul, iar de nu se poate, în secolul în care trăiți, cumpăniți-l măcar cu starea în care vă aflați și cu veniturile ce aveți, și gândiți și la sărăcia țării și a moștenitorilor voștri, adică, că banii voștri iese din țară pe lux și nu se mai întorc; deprindeți-vă cu moralitatea cea firească, căci aceia este virtutea, și nu vă pilduiți cu fanfaronii țărilor străine; deprindeți-vă cu osteneala și fugiți de muierăștile alintături ce vă moaie trupul și vă slăbește mintea și gândiți că odinioară puternicii voștri megieși, deși erau neamicii voștri, dar se mira de bărbăția tinerilor voștri și de înțelepciunea bătrânilor voștri și vă onorau pe voi, iar acum nu numai megieșile popoare, dar și străinii ce trăiesc în țara voastră rād de a voastră deșertăciune și de a voastră molătate.

O! dragilor mei români! voi sunteți vrednici de plâns, căci cu greu vă este să vă dezbrinați de cele ce ați deprins, și vouă v-ar trebui un Caton¹ sau un Fabricius² al romanilor, care cu vargă de fier să vă îndrepte pe calea cuviinței. O! românilor!...

Acoalea m-am trezit din somn de un mare zgomot ce s-au răsunat pe ulița de lângă casa mea. Mă scol din pat, caut pe fereastră și văd câțiva tineri, care după ce serbase pe zânel ce au sădit via, se duceau cu cea mai înfocată pargă a lor la un templu al zeiței amorului, ce se găsesc mai multe la noi decât în Elada veche. Deci eu, rușinându-mă de umbra cucernică ce îmi vorbise, m-am sculat, m-am îmbrăcat, m-am suit în trăsura mea și am fugit din Fălticeni.

La 1830, aflându-mă la iarmarocul de la Fălticeni, am văzut urmările desfrânate ale junimei de atunci și care mi-au inspirat a le descrie aicea, dar de atunci și până acum prea multă deosebire găsesc în moralul junimii de astăzi, căci buna educație și civilizația le-au insuflat principii vrednice de laudă și singuri ei, uitându-se înapoi cum era tinerimea atunci, sper că se vor uni cu opiniunea mea.

Scrisă pe la 1830, a apărut în ediția din 1868

¹ E vorba de Cato cel Bătrân. (n. ed.)

² Caius Fabricius, consul roman. (n. ed.)

ALEXANDRU HÂJDĂU

Socrate și Skovoroda

Orice faptă, în lumea civilizației, ca un tot întreg, închis în sine, își are însemnătatea firească doar în cadrul destinației sale, deoarece acolo se conțin, într-o vie și inseparabilă identitate, și cauza acesteia, și fenomenul, manifestarea ei. În afara lor, ea poate părea numaidecât ca ceva ciudat și straniu.

Un gânditor, în evoluția și desfășurarea activității sale, este întotdeauna în dependență de precumpănirea unor împrejurări de timp și de loc ori ale unei caste, ori ale unui întreg popor, pentru care este înălțat de Providență la rangul de profet al adevăratei vitejii și al frumosului; fiindcă, în calitate de exclusiv om de cultură, el trebuie să posede o formă de conștiință a sa, care să se manifeste nu în raționamente abstracte, ci în practică. Fără așa ceva, viața și doctrina lui nu ar avea un câmp de activitate și un scop bine definite.

Pentru a aprecia însemnătatea și meritele unui gânditor, trebuie mai întâi să găsești răspuns la problema, la enigma menirii sale, adică să cuprinzi spațiul și scopul final al ideilor și faptelor acestuia. Astfel va fi lesne de aflat ce reprezintă el ca idee în economia generală a culturii. În caz contrar, nu poți exprima o apreciere nepărtinitoare despre acest gânditor. Căci taclele nu constituie o judecată.

lată misterul și toată filosofia, cum poți pătrunde caracterul unui cuge-tător: trebuie să cauți în viața și în doctrina lui ceea ce e pozitiv și de sine stătător, și nu să te oprești asupra a ceea ce-i negativ ori să prezinți în mod forțat unele lucruri întâmplătoare drept ceva esențial!...

Eu primul am sugerat ideea de a se reconstitui renumele lui Skovoroda, arătând cum și-a pierdut el în conștiința societății însemnătatea naturală, numai din cauza neînțelegerii, din partea unor contemporani, reprezentanți ai claselor suspuse, din cauza unei oarbe credulități a urmașilor, lipsite de control, față de o părere mai veche.

Și sper că oricine, luând drept temei punctul de vedere indicat de mine, va reuși să împace ușor înde ele niște cazuri, ostile, într-un fel, din viața lui Skovoroda, și va ajunge să înțeleagă învățătura acestuia nu ca [pe] o rapsodie, constituită din păreri aparte și lipsite de legătură, ci ca [pe] un sistem, într-un mod armonios și plin de idei liber cultivate.

Numele propriu al unui cugetător, raportat la un altul, în calitate de adjectiv, nu poate exprima întregul caracter al celui dintâi, cu o necesară plenitudine și justete, dar dacă întru clarificarea mai convenabilă a caracterului lui Skovoroda, drept înțelept din popor, este nevoie neapărat de o comparație, mă pot decide să-l numesc Socrate ucrainean, și nu un Diogene cinic, așa cum îl socoteau greșit Hess de Calve¹ și, cu unele restricții, Vernet și Sneghiriov.

Comparația mea, la prima vedere îndrăzneță, este în principiu întemeiată.

Și Socrate, și Skovoroda au descoperit în sine chemarea supremă de a deveni îndrumători ai poporului. Dând ascultare acestui îndemn, ei s-au făcut învățători ai norodului, în sensul propriu și sublim al acestei noțiuni. Simțul viu al datoriei, ca o predispoziție a conștiinței, evoluând în existență, constituia, pentru Socrate, Demonionul său, iar pentru Skovoroda – Minerva sa, simboluri care conciliau înde ele faptele și întreaga lor viață cu poziția superioară a lucrurilor sau cu revelația spirituală a naturii.

Viața lui Socrate și cea a lui Skovoroda au pornit a se desfășura de pe aceleași temelii: din entuziasm și ironie. În mod egal, entuziasmul era pentru amândoi elementul pozitiv al vieții, care scufundase conștiința finită într-o clarviziune însuflețită a infinitului; iar ironia – element negativ ce reprezintă finitul în chip de glumă și de joacă.

Asemeni lui Socrate, care tâlcuia pentru oamenii simpli ai Greciei textul naturii umane conform răspunsurilor la rosturile pământești, Skovoroda explica poporului muncitor malorus (de altfel, ceea ce e malorus constituie pentru Skovoroda ceva întâmplător, ca aparținând persoanei și nu științei, întocmai cum era elementul atic pentru Socrate) același text, dar în co-rispondere cu cele aflate despre rosturile cerești; și tot așa, ca și Socrate, departe de a se limita la loc sau timp: pe la răspântii, iarmaroace, prin case, în pridvoare de sfinte biserici, în cadrul unor petreceri festive, pe când, după o expresie ingenioasă a sa, „zburdă voia îmbețită”, dar și în zilele de lucru.

¹ Gustav Adolf Hess de Calve (1784-1838), savant și scriitor rus, administrator al turnătoriei din Luhansk și al treilea primar al acestui oraș din estul Ucrainei de azi, care a redactat una dintre primele biografii ale filozofului ucrainean Grigori Skovoroda (1722-1794). (n. ed.)

Pentru Skovoroda, ca și pentru Socrate, începutul de bază și condiția primă a unei teorii este cunoașterea de sine.

Este de ajuns și o fugitivă comparație a forței și felului conștiinței proprii a lui Skovoroda cu conștiința gânditorului grec poporan, spre a te convinge din care începuturi pornește a se dezvoltă calea sa – dintr-un puternic, interior îndemn al unui suflet mare și nobil sau din niște oarecari capricii întâmplătoare de scrânteală?

...Odată cu dezvoltarea, în sufletul lui Skovoroda, a pornirii ce i-a determinat activitatea de îndrumător și gânditor poporan, a început concomitent a se manifesta și necesitatea de a însuși caracterul oamenilor simpli din popor. Astfel își ducea Skovoroda traiul mai mult prin sate, în liniște și împăcare cu sine, aflându-se în mijlocul celor umili, și se străduia să le cunoască natura în adevărata manifestare a acesteia – patimi, deprinderi, limbă; pentru că, potrivit spusei sale, „învățătorul nu iaste învățator, ci numai slugă naturii”. Gândul acesta e bine expus de către Skovoroda, prin intermediul asemănarilor: „Șoimul de sârg poate fi deprins a zbura, dară nu și broasca-țestoasă. Vulturul, într-o clipală, îl înveți a se uita înspre soare și cu lumina a se desfăta, iară nu și bufnița. Cerbul lesne-i de îndrumat înspre munții Caucazului și-l vei ademeni a se adăpa ușor din limpezi izvoare de munte, însă nu și cămila ori mistrețul. Orice lucru de la sine se va întâmpla; ghemul se va rostogoli singur din deal, numai dacă îi vei feri din cale piatra-piedică. Nu-l învăța a se rostogoli, ci ajută-l doar...”. Astfel arăta măiestria de pedagog a lui Skovoroda întru instruirea oamenilor simpli.

Entuziasmul lui Skovoroda se extindea până la frenezie, și atunci i se părea că spiritul-i, purtat prin oceanul unor idei nemărginite, simte parcă universul și infinitatea formelor sale. Ironia constituia, în cea mai bună parte, un fel de paravan al entuziasmului, care semăna, până la urmă, a scrânteală: manifestarea ei zglobie, fulgerătoare se răsfrângea, de cele mai dese ori, când refracta prin sine gradul superior al exaltării. Fragmentul ce urmează, dintr-o scrisoare a lui Skovoroda, adresată lui Iacov Pravițki, preot din Babaj, dezvoltă spiritul poporan al ironiei sale, care, în aparență, știrbea din demnitatea acestui gânditor în societate, luată drept început pozitiv al existenței sale: „Pedeapsa părintească conține, în amarul ei, o dulceață, iar o jucărie cuminte ascunde în sine o forță. Aroganța prostească-i întâmpinată după falsa ei înfățișare și-i petrecută după izbucnirea râsului, iar o glumă deșteaptă-i pecetluită de un sfârșit plin de importanță. Nimic nu e mai caraghios decât o mină savantă de măruntaie goale; și nimic nu-i mai comic decât o înfățișare caraghioasă cu aere de seriozitate misterioasă. Amintiți-vă de zicala noastră: «красна хата не углами, а пирогами». Nici mie unuia nu-mi place masca de prefăcut a acelor oameni și fapte, despre

care poți spune proverbul malorus: «стучит¹, шумить, гримить, а що там? Кобиляча мертва голова біжить». Mai zic velikogușii: «летала високо, а села недалеко», despre cei ce vorbesc frumos și cu podoabe, dar n-ai ce asculta. Nu-mi place nici astă îngâmfare deșartă și goliciune semeață; îmi place ceea ce, potrivit proverbului, «сверху ничто, а в середке что-с», la suprafață amăgeală, iar înăuntru – adevăr”.

Despre cunoașterea de sine, ca despre începutul de bază al adevăratei teorii și etici, Skovoroda a scris, în spiritul și după spiritul poporan, trei opere deosebite: 1) *Narcyss*, dialog; 2) *Askak*, parabolă, și 3) *Despre omul în sine*, discuții (în total 7). Pentru a releva de la bun început, în linii mari, evoluția doctrinei poporane a lui Skovoroda despre acest fel de filosofie, mă limitez la transcrierea ideii de bază: amintește-ți proverbul rusesc „всяк Еремей про себя разумеи”. Tot omul îi dator să se cunoască pe sine, adică natura sa, ce urmărește aceasta? încotro îl duce? Și să o urmeze, însă fără orice efortare, dar cu supunere adâncă. Ești cal? Poartă-ți călărețul. Bou ești? Poartă jugul. Dacă ești câine-ogar, prinde iepuri. Ești ursar? Sugrumă ursul...

Precum se mândrește Socrate cu titlul de învățător al norodului, așa și Skovoroda își numește el însuși învățătura „țesătură” și „biciușcă norodnică”, iar pe sine se consideră „prieten al sătenilor”, care nu „apartine categoriei de numeroși savanți infumurați, atât de mândri, încât nu vor să între în vorbă cu țăranul-frățane.

Chișinău, 1833

Eseu publicat inițial în ziarul „Odesskii vestnik”,

nr. 37, din 19 mai 1833

¹ Autorul transcrie greșit cuvintele din graiul „malorus”: „стучит” în loc de „стучае” și „кобиля” în loc de „кобиляча”. Primul cuvânt l-am păstrat în ortografia autorului, de dragul rimei. (n. ed.)

ALECU RUSSO

Studie moldovană

I

Oamenii care să învârtesc astăzi în frumoasa noastră patrie sunt acia oameni care cu 15 ani mai devreme era cunoscuți sub generala denumire de nemți, adică, într-un cuvânt mai lung, de *stropsîți*¹.

Bătrânii, stavile neurcătoare, au părăsit încet câte încet lumea, unii prin neputința vrăstei, alții și-au trăit traiul și și-au mâncat zilele, adică moldovinește malaiul...

Curioază socoteală! Sunt oameni mulți, cea mai mare parte din generația de față, copilașii cu musteață, barbă și plete lungi de la 1835, cari și astăzi tot tineri să numesc; pentru dâșii vremea a stat locului; și se îngâmfesc în denumirea de *bonjuriști*, poreclă ce rămășița bătrânilor ne-a lăsat la 1848 drept moștenire, împreună cu datoriile lor, în ziua călătoriei vecinică.

Vai de tinerimea aceea și de tinerețile aceeași tinerime! Veacul n-a stat locului pentru dânsa! Între 1836 și 1852 sunt șesăsprezece ani. Astăzi nemții, franțuzii de la 1836, bonjuriștii de la 1848 sunt albi, suri, cei mai tineri sunt obosiți, care cu 40, care cu 37, cei mai gîos cu 32 ani în spinare, tocmai vrâsta celor bătrâni de la 1835.

Bez² socoteala aritmeticească a anilor, aș pune un rămășag pe o chestie psihologică. Tânărul cel mai tânăr din oamenii de la 1835 este mai bătrân decât cel mai bătrân din bătrâni, fie acel bătrân din vremea celor întâi moscali. În 16 ani, de la 1835 până la 1851, mai mult a trăit Moldova decât în cele cinci sute ani istorice, de la descălecarea lui Dragoș la 1359 până în

zilele părinților noștri. Viața părinților a trecut ca și viața strămoșilor lor, adică lină ca un râu ce cură prin livezi și grădini și să perde fără huiet în Siret, întâmplările lumei deprinpregiur murea la graniță, vâlmășagul veacului îi găsea și-i lăsa liniștiți. Viața noastră nu are legătură cu a lor, am pute să zicem mai că nu suntem fiii lor. Părinții noștri au deschis ochii în leagănul strămoșesc, oamenii de la 1835, cari inaugurează generația de față, au răsărit în larma ideilor nouă. Ochii și gândul părinților să învrte la Răsărit, a noștri sunt țințiți spre Apus, deosăbire de la cer până la pământ. Este o vorbă țărănească, ce samănă a fi în Moldova de când Papură-Vodă; „*sireacu Ștefan-Vodă, unde-i să-l vadă?*” Această vorbă mult m-a muncit cu gândul, care n-am vreme să le spui toate, decât unul. Îmi închipuiesc câteodată că a ieșit din mormânt un strămoș de ai noștri, un vornic de Țara de Sus, un boier de Orhei, un hatman, un capitan de târg, sau macar cel mai ascuns postelnicel din Adunarea țării, carile a iscălit dezrobirea vecinilor¹ la 1772, în biserica Trei-Sânților. Oare hatmanul acela ar pute să-și cunoască urmașii în oamenii de astăzi?... Hainile, năravurile, pământul au luat prefacire... până și numele. Astăzi nu mai suntem fiii hatmanului Baltag sau a[i] căpitănelui Dragomir, dară domnul de Baltag, domnul de Dragomir, domnul de Lozonschi. Cât despre Ștefan-Vodă, îi mai ușoară treaba. Lozonscheștii, Dragomireștii s-ar miera, Ștefan-Vodă s-ar crede în țară străină.

Întâi și-ntâi, de-ar mai pute veni un Ștefan-Vodă pe calul lui cel voinic de la Valea Albă, de la Târgul Băii, din codrii Bârladului, de la Dumbrava Roșie, sunt încredințat că nu l-am înțalege... vorba lui n-ar fi vorba noastră!... Văd parcă în foiletonul *Zimbrului* imnul următor: „Erou ilustru, trompeta gloriei tale penetra animile bravilor romani de admirăciune grandioasă și indifinisabilă pentru meritul neinvincibilităciunei tale...” i² alte cauze și mai frumoasă, la care bietul Ștefan ar holba ochii lui cei înfricoșați... tare mi-e teamă că în ziua de pe urmă, când trâmbița cerească ne va chema la giudecata cea mare, nu ne vom pute înțalege cu strămoșii noștri, nici în limbă, nici în idee – Moldova s-a schimbat în 16 ani din talpă până în vârv: limbă, haine, obiceiuri, până și numele... nu mai suntem moldoveni, ce romani.

II

Să spui drept, răsăpirea cea iute a trecutului mă pătrunde de jale; lupta intereselor, nevoile vieții nouă, iuțala sângelui au năruit răsăpă piste răsăpă în societatea moldovinească casnică, fără să ne uităm înapoi, fără să ne

¹ Zăpăcit, smintit. (n. ed.)

² (arh.) Fără, pe lângă. (n. ed.)

¹ Șerb, iobag, în limba epocii. Dezrobirea șerbilor/vecinilor a avut loc în 1749, nu în 1772. (n. ed.)

² (arh.) Și. (n. ed.)